

NESKATOEN LAN ISILA

Ipar Euskal Herrira eta frantses Estatura neskame joandakoen lekukotasuna

 JENDARTEA / Maider Iantzi Goienetxe

Martxoaren 8aren bueltan aurkeztu nahi du Jon Abrilek, Beran, 50eko eta 60ko hamarkadetan Baztan-Bidasotik Lapurdiko kostaldera eta Estatu frantsesera neskame joan ziren emakumeak omentzeko eta beren lana agerian jartzeko dokumentala. Datu zehatzik ez du lortu, baina, sumatzen duenagatik, ehunka izan daitezke.

Etxean presente izan duen gaia delako hasi zen Jon Abril beratarra Baztan-Bidasotik Ipar Euskal Herrira eta Estatu frantsesera neskato joandako emakumeen historia ikertzen eta biltzen. «Amatxi, aitaren ama, 25 bat urtez Ziburuko etxe batean lanean egon zen. Alargun gelditu zen hagitz gazterik, seme-alabak ttipiak zituela, eta bizimodua aitzinera ateratzeko umeak ahizparen etxean utzi eta Ziburura joan zen».

Etxe hartan bere lau iloba egon ziren lanean momentu desberdinetan, Abrilen aitaren lehengusinak. Hala, Elhuyarreko partaidetza teknikariak lehengusinei eta amatxiri beti aditu die aunitz bertako bizipen eta istorioei buruz. Lehengusina batek 40 urte eman zituen bertan. «Hagitz arraroa zen hori. Bertze testigantza bat ere badut Arantzako emakume batena 40 urte egon zena, baina hainbertze urte jende gutxik egin zuen».

ERREFUXIATUEN ETXEETAN

Abrildarren etxean Ziburuko familia harekin harreman handia izan dute; erbesteratutako sendia zen eta «beti bertzelako ukitu bat zuen, nahiz eta aberatsa izan». Lagun ugari 36ko Gerratik ihesi joandakoen eta errefuxiatuen etxeetan egon zen. Lesakako bi emakume Telesforo Monzonenean ibili ziren zerbitzatzen, Donibane Lohizunen.

Kazetari, kultur dinamizatzaile eta politikari lanetan ere ibili den beratarra ohartu zen ez zegoela deus ere egina gaiaren in-

guruan. «Ez dago apenas dokumentaziorik. Gure eskualdean lagun ugari joan zen Ameriketara artzain eta haien istorioak aditu ditugu, pelikulak egin dira, dokumentalak, liburuak, denetarik, besta egiten da urtero... Baina emakume hauen inguruan ez dakigu deus ere». Horretaz hausnartzen hasi eta konturatu zen, zalantzarik gabe, batetik emakumeak direlako eta, bertzetik, egiten zituzten lanengatik dela, etxeko lanak eta

Lau neskato beratar Donibane Lohizunen, 50eko hamarkadan: Pakita Burgete Iratzoki, Nati Iratzoki Berasain, Mari Paz Lazkanotegi Rubio eta Pakita Iratzoki Berasain.

zainketa lanak, inork kontuan hartzen ez dituenak.

Haietako gazteenak 65 urteren bueltan dabilta, baina badi-ra aunitz dagoeneko hilak eta bertze aunitzek 80 urtetik gora dituzte. Haiek dira testigantza ia bakarrak eta lana orain egitea garrantzitsua dela nabarmendu du Abrilek.

Ikusi zuen Donostia 2016k bazuela deialdi bat halako proiektu txikietarako eta, gutxienez, testigantzak jasotzen hasi behar zuela erabaki zuen. «Dokumentalaren helburua nahiko xumea da; ez dago produkzio handi bat, lan talde zabal bat; niretzat inportanteena zen bideoan, kalitate txukunarekin testigantza horiek jasotzea eta horrekin istorioak biltzea eta jendeari kontatzea».

GEHIENAK, BAZTAN-BIDASOTIK

Abrilek 15-20 lagunuen bizipenak jasoko dituela kalkulatu du. Oraingoz hamarren bat bilduak ditu, gehienbat Bera, Lesaka eta Arantzakoak. Euskal Herriko le-

ku desberdinetatik joan ziren, baina nagusiki Baztan-Bidasotik, hurbiltasun geografikoagatik ere bai. Hortaz, bertako emakumeen bizipenetara mugatzea erabaki du.

Bizipen horietan sartuta, gehienek kontatzen dute lan hagitz gogor egiten zutela. Batzuek ez zuten paperik izan, bertzeek bai eta kotizatu eta gaur egun erretiroa jaso ahal izan dute. Orokorrean, gehienek esperientzia nahiko ona izan zuten. Tratu, salbuespenak salbuespen, nahiko ona izan zen. Kontent daude egindakoarekin eta erraten dute berriro egoera horretan baleude joanen liratekeela.

Harremana zuzena zen, baina hotza, lanarekin lotua. Ez zen sentimenduez hitz egiten. Gehienetan langile gehiago zegoen etxe berean, eta, ez bazen ahizpa bat, lehengusina bat zuten. Bakarrik egon ziren batzuek bai, bakardadea sufritu zuten. Beratar batek erraten du han ikasi zuela negar egiten eta bal-koitik begiratzen.

Donibane Lohizunen hagitz ohikoa izaten zen denek oste-gun arratsaldea libratzea eta hondartza inguruan edo karrikan bueltaxka bat ematea. Gehienek oroitzapen hagitz onak dituzte eta txarrak dituenak normalean denbora gutxi egin zuen etxe horretan eta bertze batera joan zen eta han oroitzapen hobeak ditu.

Gehienentzat ezkondu aitzineko urteetan, gaztaroan bertze errealitate bat ezagutzeko aukera izan zen, bereziki 1950eko hamarkadan joan zirenen kasuan; hemen gerraondoa hagitz gogorra zen, errepresioa oraindik handia zen, gose-gosea agian ez baina eskasia sufritu zuten, familia handiak ziren eta beharra hagitz handia zen. «Leiho bat ireki zitzaien hain hurbil, eta, aldi berean, bertzelako askatasun batzuekin. Gehien harritzen zituena jendearen bizimodua zela, kaletik muxuak ematen ibiltzea bikoteak, nola janzten ziren... Eurek sekula ikusi gabeko hainbat gauza deskribitu zituzten».

Gehienak etxe izugarri aberastetan egon ziren eta aberastasun horrekin harrituta egoten ziren, nola bizi ziren etxetik 20-25 kilometro eskasera familia dirudun hauek.

FAMILIARI LAGUNTZEKO BIDEA

Emakume batek zazpi zerbitzari zituen; hiruzpalau laguneko familia batek bospasei zerbitzari izatea arrunta zen. Bertze batzuk neskato bat edo bi zituzten etxeetan egon ziren, baina aunitz ikaragarritzko aberastasun ekonomikoa zuten etxe handietan egon ziren eta klaseen arteko desoreka izugarriak zeuden errealitateak topatu zituzten. Alde horretatik, emakume gazte hauentzat mundu berri bat ireki zen, lan duin bat edukitzeko aukera izan zuten, lehenbizikoz kontratuarekin.

Soldatari dagokionez, Bidasorearen alde batean edo bertzean egon bost aldiz gehiago edo gutxiago irabazten zen lan bera egiteagatik. Elkarrizketatu batek azaltzen du 60ko hamarkadaren

«Dokumentalaren helburua nahiko xumea da; ez dago produkzio handi bat. Niretzat inportanteena zen bideoan, kalitate txukunean, istorioak bildu eta jendeari kontatzea»

«Leiho bat ireki zitzaien hain hurbil, eta, aldi berean, bertzelako askatasun batzuekin. Gehien harritzen zituena jendearen bizimodua zen: kaletik muxuak ematea, janzkera...»

hasieran Lesakan etxekoandre zegoela 500 pezeta irabazten zituela, eta 2.500 irabaztera joan zela. Berako bertze emakume batek dio 50eko hamarkadaren bukaeran herrian 100 pezeta irabazten zituela, eta, Donibane Lohizunen, berriz, 1.000.

Hala, emakume hauentzat beren etxeetan laguntzeko bidea izan zen eta Abrilek balioan jarri nahi du hori. Kasu batzuetan anai-arreba gazteagoek edo ilobek ikasteko aukera ere izan zuten beren ahaleginari esker.

Denak *interna* joaten ziren eta horrek etxetik kanpo 24 ordu 365 egunez egotea eskatzen zuen, baimen hagitz gutxiarekin eta oporrik apenas (geroago, 60ko hamarkadatik aitzinera hasi ziren izaten). Orduan, familiarekin justuko harremana izaten zuten.

Hurbilen egon zirenen artean, bereziki Donibane Lohizunen, Hendaian, Ziburun edota Urruñan, aunitzek hamabostean behin aukera izaten zuten etxera itzultzeko. 60ko hamarkada arte gehienek mendiz egiten zuten etxerako bidea, inolako baimenik eta paperik gabe. Ez zuten pasaporterik, eta, beraz, gordeka pasatzen zuten muga. Horrek baldintzatzen zuen noiz eta nola itzuli ere.

MENDIZ MUGA PASATZEN

Elkarrizketatu batek kontatu zion Abrili Berako hiru emakume etortzen zirela, tartean bere amatxi, hamabortzean behin, igande arratsaldea libre zutelako. Donibane Lohizunen autobusa hartu Sararaino eta bertatik Berara mendiz etortzen ziren, bizpahiru orduko bisita bat egin ahal izateko, gauean

afaria zerbitzatzera itzuli aitzinetik. «Pentsatzea ibilbide hori mendiz egiten zutela detaile bat da amatxiri behin ere aditu ez niona. Egun pentsaezina egiten zaigu gurean, edota munduko bertze toki batzuekin lotzen ditugu bizi baldintza horiek».

60ko hamarkadan aunitz aldatu zen egoera, pasaportea lortu eta horrekin nahiko erraz pasatzen zuten muga. Bertzelako baldintzak sortu ziren. Baina imajinatu 50eko hamarkadan Parisen egon ziren emakumeen egoera. Ez bazuten oporrik eta etxean ez bazegoen telefonorik gutuna zen harremanetarako bide bakarra. Eta pentsatu behar dugu segur aski etxeetako aunitzetan gurasoek idazteko gaitasun gutxi zutela. Anai-arrebaren batek idatziko zuen.

Herri txiki batetik Parisera joatea salto handia zen. Goizueta-ko andre batek erraten du baserri batetik atera eta Parisen bukatzean dena zela ikaragarria. Beratar bat paperik gabe joan zen hiriburu frantsesera eta metroan-eta sekula ez zuen hitzik egiten, poliziek harrapatuko zuten beldurrez. Segur aski gauza polit aunitz bizi izan zituzten, baina baldintza gogorretan.

Badira sasoi bat egitera joan zirenak, gehienak Lapurdiko kostaldera. Aste Santutik urrira izaten ahal zen, edo ekainetik irailera. Aunitz aritu ziren horrela, baina bertze aunitz urte osorako joan ziren, eta lauzpabost urte egin zituzten lagun ugarik, 18 urte bete eta ezkondu bitarteko urteak. Badira 10-12 urte egin zituztenak, eta hagitz kasu arraroak dira 20 urtetik gora egin zituztenak. Bi pertsona aurkitu ditu Abrilek 40 urte

Mari Carmen eta Oliva Tapia Goñi ahizpak, Telesforo Monzonen etxean.

egin zituztenak, ezkondu ez, betiko etxe hartan gelditu eta etxekotzat hartu zituztenak. Bat etxe partikular batean egon zen 40 urteak, beti lan bertsuak egiten, eta bertzea hoteletan aritu zen, batean hogei urte eta hura ixtean bertze batean bertze hainbertze.

ARANTZARRAK, HOTELETARA

Arantzako emakume asko hoteletara joan ziren lanera. Beratarak eta lesakarrak gehiago izan ziren etxe partikularretan. Ez da kasualitatea, herriko lagun bidez bilatzen zelako lana nagusiki.

Bereziki 60ko hamarkadan gehientsuenak 18 urteak beteta joaten ziren, baina 14 urterekin joan ziren batzuk eta 15-16-17 urterekin aunitz. Nonbait 60ko hamarkadatik aitzinera gehixeago kontrolatzen hasi ziren eta 18 urteak beteak izatea eskatzen zuten. Ohikoa izan zen 18tik

25eko adin tarte horretan egotea; beranduxeago joan zirenak ere izan ziren, ordea, 25 urteak beteta, etxeko egoeragatik eta ez zutelako lanik harrapatzen. 40 urte egin zituzten bi emakumeek 25 urteak beteta alde egin zuten.

Abrili arreata ematen zion gauza batek. Iruditzen zitzaion 60 eta bereziki 50eko hamarkadan Ipar Euskal Herrian ere egonen zirela emakumeak neskato lane-rako. Frantzia ere Bigarren Mundu Gerratik atera berria zen eta ekonomia ez zen ikaragarria izan, baina dirudienez ez zegoen ongi ikusia Iparraldeko emakumeen artean etxeetan lan egitea eta nahiago zuten bertzelako zeregin batzuetan aritzea. Nekazaritzak beti indar gehixeago izan du, industrializazioa hasia zen eta emakumeek sarbidea izan zuten bertara, eta ikasteko ere aunitzez aukera gehiago izan zuten Hegoaldean baino.

SAGRARIO GOÑI

FOIX-EN NESKATO IBILITAKO BERATARRA

«Denborarekin konturatzen zara bi haur izanik hirugarren bat hartu zutela, nik oraindik 14 urte nituelako eta haurra nintzelako»

Andoni CANELLADA / ARGAZKI PRESS

Beharrak eraman zuen Sagrario Goñi beratarra Midi Pirinioetako Foix herrira, Andorratik hurbil. 14 urte zituen. «Sei anai-arreba ginen. Badakizu, aho aunitz ginen, gu eta ama eta aita. Maizterrak ginen. Horrek erran nahi du lanak erdibana direla nagusiarekin. Onena jabearendako izaten da eta txarrena maizterrarendako. Goserik ez genuen pasatu, baina bai beharra», hasi zaigu 67

urteko emakumea kontaktzen, Olaseneko Borda baserriko paraje eder eta lasaian kafea ateratzen digun bitartean. Alaia da, beti irribarrez, eta hala oroitzen ditu neskato ibili zen garaiak ere. «Aunitz oroitzen naiz nondik heldu naizen, nor naizen eta non bukatuko dudana», dio.

Nola sortu zen Foixera joateko aukera?

Amaren lehengusina batek hotelean lan egiten zuen eta bertako semea arantzarra zen. Hark erran zion neska bat behar zuela haurrak zaintzeko. Neska bat zuen 4 urtekoa eta mutiko bat 4 hilabetekoa. Izebak erran zion amari eta amak: «Bale, espresa da. Ausarta da, badaki moldatzen eta ez da gibelera gelditzen, aurpegi handikoa da». Eskola “bukatua” nuenez (ez ginen sobera

joaten), amari ongi iruditu zitzaion. Galdetu zidan? Ez dut uste. Pentsatu zuten ongi izanen zela joatea eta baietz erantzun zion. Ez zuen ezagutzen nor zen, baina nik 14 urte egin nituen maiatzaren 7an eta irailaren 1ean nire bila etorri zen gizona. Berekin joan nintzen, Hendaian hartu zuen bere familia eta Foixera joan ginen guztiok. Han egon nintzen hiru urte haurrak zaintzen.

Bisitan etortzeko aukera izan zenuen?
Hiru hilabetetan izaten genuen aukera. Andrea maisua zen eta gizonak trenetan lan egiten zuen. Orduan, emakumeak oporrak hartzen zituenean Hendaia etortzen ziren, etxea zutelako bertan. Ekartzen ninduten eta aste bat inguru egoten nintzen etxean. Gero Hendaia joaten nintzen haurrak zaintzera eta handik Foixera. Udan gauza bera. Denbora gehiago egoten nintzen, baina berriz joaten nintzen bueltan, haurrak zaintzeko eta etxea moldatzeko.

Ba al zenekien etxeko lanak egiten?
Deus ere. 12 urterekin Berako mutiko bat zaintzen egon nintzen bi urtez. Eskolatik atera, paseatu eta gauzez etxera eramaten nuen. Baina ez nekien ez janzten ez ezer. Baserrikoak ginen baina kalekumeak ginen, egun guzia kanpoan pasatzen genuelako. Ez zen orain bezala goizean jaiki, ohantzeak egin, etxeko lanak egin... Ez. Ama baratzeria joaten zen, aita landara eta gu kanpoan ibiltzen ginen. 14 urterekin haur hutsa nintzen. Desberdintasuna badago noski lehengo 14 urteetatik oraingoetara, baina nik uste beti direla 14 urte.

Nola moldatu zinen hizkuntzarekin?
Eurak frantsesak ziren. Gizonak bazekien euskaraz eta erdaraz, baina ez nuen aste guztian ikusten. Emazteak frantsesez bakarrik solas egiten zuen eta nik ez nekien. “Bai” eta “ez” banekien erraten, baina elkarrizketa bat izateko deus. Zailena izan zen Foxera irailaren 1ean arratsez ailegatu eta, biharamunean, 08.00etan bakarrik gelditzea bi haurrekin. Etxea ez zegoen herri erdian, kanpoan zegoen; orduan neska eskolara eraman eta mutikoa zaindu behar nuen. Zer erran behar nion? Euskaraz solas egiten nion. Erdaraz ere hagitz gutxi nekien; garai hartan euskaldun izatea zaila zen erdaldunek irri egiten zigutelako, eta gu saiatzten ginen erdaraz egiten eta ikasi genuen. Eta frantsesa ez nekien deus ere. Baina hor gertatu zena da Foixen badagoela dialekto bat, patua.

Lehenago ikasi nuen patua frantsesa baino. Errazagoa zen ikasteko.

Etxean erabiltzen zuten?

Ez, etxean ez, kanpoan. Harremanak egin nituen bizilagun batzuekin, senar-emazte zahar batzuekin. Maitasun pixka bat nahi nuen eta eurekin harrapatu nuen. Eta eurek bai solas egiten zutela patua. Eta ikasi nuen. Eta gero frantsesa, beharrezkoa. Bestela... Neskarekin ikasi nuen, telebista ikusten eta egunkariak eta aldizkariak irakurtzen.

Etxekotzat hartu zintuzten?

Bai, ez nuelako ez paperik eta ez deus. Immigrante bat nintzen. Gaixorik jartzen baldin banintzen medikuarengana eramaten ninduen andreak, baina bere kartilarekin erosten zizkidan medikamentuak. Han legez kanpo nintzen. Gainera, hemen muga pasatzeko *salvoconducto* bat behar nuen, baina 15 egunerako bakarrik egiten zuten eta ni bueltatzen nintzelarik hura jada iraungita zegoen. Hor arazoa izaten zen niri berriz Irunera sartzen uzteko.

Eta nola egiten zenuen?

Negarrez hasi. Ez zen zaila izaten. Aise egiten nuen negar. Pena eman eta «*vete, vete*» erraten zidaten.

Neska aunitz joan zineten neskato.

Zonalde honetan ginenean [Foixen hiru urte eman ondotik, Lapurdiko kostaldean ibili zen Goñi], tropelean etortzen ginen igandetean etxera. Zubia pasatzen genuen oinez eta autobusa hartzen genuen Sunbillakoek, Etxalarkoek, Arantzakoek, Lesakakoek, guk... Denok etortzen ginen elkarrekin, denok ginen igandea libre genuen neskatoak. Baina denak hurbilean ginen eta 17-18-19 urte genituen.

Foixen hemen baino aunitzez gehiago irabazten zen?

Hilabetean 100 franko ematen zizkidaten, eta, frankoaren aldaketaren arabera, 800 edo 1.000 pezeta ateratzen ahal ziren. Orduan, orain dela 52-53 urte, diru pila bat zen. Gorde egiten nuen eta etortzen nintzelarik aita Irunera joaten zen bila. Etxera etortzen ginen, eta, igandea edo astelehena izan, bankuan dirua aldatzen zuten. Aitak susmoa bazuen biharamun goizean frankoa altxatuko zela, egun bat esperatzen genuen. 20 *duro* suposatzen zituen, baina garai hartan diru aunitz zen. Aldaketa egin eta bertze hiru hilabete bizitzeko bazuten. Baina hemen ez zen

dirurik irabazten. Anaia Migel ere lanean hasi zen, 11 urterekin-edo hasiko zen Larhunen. Diru hori ere etxerako zen.

Zuentzat ere zerbait ailegatzen zen edo dena zen etxerako?

Dena zen etxerako. Pixka bat guretzako gelditzen fabrikan lanean ginelarik hasi ginen, hamar urte geroago. Baina gazteago ginenean, Altxateko plazan dantzatzeko ez genuen dirurik behar. Orduan pezeta bat izugarritzkoa izaten zen. Orain emazkiozu bost xentimo haur bati!

Ze bizimodu desberdina...

Ze desberdina! Beti erraten dut gora sobera egin genuela eta orain behera aunitz kostatzen ari dela egitea, ohituak gaudelako goiti hagitz agudo joaten. Eta nik uste dut gure belaunaldia lana egiteko, borroka egiteko izan dela. Gure gurasoen bizimodua aitzinera ateratzeko, eta orain gure seme-alabei laguntzea tokatzen zaigu.

Beti lanerako zaudetela ematen du...

Bai. Erdian gaude eta lana egiteko jai oak gara. Orain gazteek ez dute lan egiteko guk izan genuen modurik. Guk bagenuen modua lan egiteko, besta egiteko eta gero, azkenean, diru pixka bat egiteko. Gaurko gazteak besta egiten ahal du, baina batzuek dirurik ez dute, lagundu behar diezu; ez badute lanik, gaizki.

Foixeko esperientziaren zein balorazio eginen zenuke?

Ona. Foixera joan nintzenean harrituta gelditu nintzen. Beran etxe zahar batean bizi nintzen, dena zuloz betea, eta pisu bildu batera joan nintzen eta bazegoen bainera bat. «Hau zertarako ote da?», galdetzen nuen. Guk ez genuen. Eta bainatzen nintzen... Dena berria zen. Balkoia zuen, izugarritzko paisaia polita zen... Eta gero, bazenuen labea, frigorifikoa, telebista... Nik ez nuen deus ezagutzen. Beti sukalde ekonomikoa genuen, jaiki eta sua pizten genuen.

Harrigarria izan zen aldaketa hori, han zenbatez aitzinduagoak zeuden. Baina bertzela, jendearekin ez dut inoiz arazorik izan, eta jendeak nirekin ere ez. Bertze toki batera joaten bazara, hango ohiturak ikasi beharko dituzu, eta ongi joan zitzaidan. Negar egin nuen, jakina. Eta denborarekin konturatzen zara emakume hark bi haur izanik hirugarrena hartu zuela, ni oraindik haurra nintzelako. Ez nekien etxeko lanak egiten eta berak erakutsi zidan. Ez nion ulertzen, arre erraten bazidan nik so... Erabat desberdina zen eta egin arte denbora bat pasatzen da. Nik uste lauzpabost hilabete pasa zirenean gauzak hobeki joaten hasi zirela. Ez zuen horrenbertze oihu egiten.

Bazenuen Foixen hemendik joandako bertze neska ezagunik?

Ez. Eta ez nuen ezagutzen nire etxeko andrea ere. Lehenbiziko aldiz joan nintzen egunean ikusi nuen. Neska eskolara eraman eta denbora aunitz pasatzen nuen mutikoarekin. Nirea bezala zen. Orain legeak ez dizu uzten 4 urteko eta 4 hilabeteko bi haur 14 urteko bati uztea, baina lehen hala zen. Ez nintzen galtzen, galdetzen nuen laguntza nire hizkuntzan eta kasu egiten zidaten, mutikoa ez bazen ongi edo edozein gauza. Baina jarri 14 urteko haur baten lekuan: 08.00etan jaiki eta bi haur zure magalean.

Bazkaria ere prestatzen zenuen?

Andreak egiten zuen, eta haurrak etorri orduko nik erdia jana nuen; ez nuen deus egitekorik, bada jan! Hirugarren haurra nintzen.

Bakarrik sentitu zinen?

Bai. Bakarrik sentitu nintzen, negar aunitz egiten nuen eta Radio Andorra paratzen nuen. Erdaraz egiten zuen eta egun osoan hura aditzen nuen. Juanito Valderramak “El emigrante” kanta kantatzen zuen eta ni egun osoa hura aditzen eta negarrez egoten nintzen.

Identifikatua sentituko zinen...

Bai, beti. Gaur den egunean ere aditzen dudanean identifikatuta sentitzen naiz. Bigarren aldiz bueltatu nintzenean trenez egin nuen bidaia eta orain etorkinez beteta ikusten diren trenak bezalakoak ziren. Lehenbiziko etortzen zaidana usain berezia da, izerdiarena, jende multzoarena. Orain immigranteak eta errefuxiatuak ikustean tristura ematen dit; ni neroni immigrantea izan nintzen, baina ongi egon nintzen.